

MOMENTUL MOSCOPOLE ÎN ISTORIA RAPORTURILOR LINGVISTICE ROMÂNNO-ALBANEZE

NICOLAE SARAMANDU

Primele informații despre raporturile dintre limbile română și albaneză le găsim într-un scurt text datând din anul 1731 și datorat ieromonahului, de origine aromână, Nectarie Târpu¹. Este vorba de o inscripție pe o gravură în lemn, descoperită în anul 1950 la mănăstirea Ardenița de lângă orașul Fier (ar. *Fearică*), Albania, și descrisă în 1952 de Dh. S Shuteriqi, președinte, la acea dată, al Uniunii Scriitorilor din Albania, într-un articol publicat în „Buletin për shkencat shoqërore” (Buletinul științelor sociale), III (1952), p. 14–15. Gravura, care o reprezintă pe Fecioara Maria cu pruncul Iisus în brațe, are pe una din laturi un text în aromână, redat în limbile albaneză, greacă și latină, înscrise pe celelalte laturi ale gravurii. Textul în aromână este: *Viryiră Muma-l dumneđă oră tră noi pecătoșli* ‘Fecioară, mama lui Dumnezeu, roagă-te pentru noi, păcătoșii’, căruia îi corespunde, în albaneză, textul: *Virgjinë Mame e perëndis uro prë ne fajtorëte*.

Acest scurt text este foarte instructiv din punctul de vedere al comparației între română și albaneză. Textul în aromână și cel în albaneză conțin două cuvinte, ar. *viryiră, oră*, alb. *virgjinë, uró*, care ne trimit la forme latinești: *virgo, -inis* ‘fecioară’ și *orare* ‘a se ruga’. În textul aromânesc mai este un termen de origine latină, *pecătoșli*, redat în albaneză prin *fajtorëte*. *Pecătos* este, în aromână, un derivat de la *pecat (picat)* ‘păcat’, care provine din lat. *peccatum* (existent în albaneză, ca împrumut din latină, sub forma *mëkat*, cu derivatul *mëkatar* ‘păcătos’). Cuvântului de origine latină din aromână, *pecătoșli*, îi corespunde în textul albanez *fajtorëte*, care provine de la verbul *fajtoj* ‘a fi vinovat’, derivat de la *faj* ‘vină, greșeală, păcat’, termen de origine latină (atestat în limbile romanice occidentale: it. *faglia*, port. *falha* < lat. **fallia*, REW 3168; cf. Çabej I: 172). Ca formă derivată, alb. *fajtoj* îi corespunde verbului latinesc *fallere* ‘a înșela’. Lui *dumneđă* din textul aromânesc îi corespunde, în textul albanez, *perëndi* ‘divinitate, Dumnezeu’, care provine din lat. *imperantem* ‘care comandă, comandant’ (Çabej II: 17–18; cf. și Vătășescu 1997: 458–459), derivat din lat. *imperator*.

¹ „Este sigur că Nectarie Târpu era aromân originar din Moscopole” (Drimba 1955: 342). Autorul preia informația de la Per. Papahagi: „mai mulți bărbați învățați și-au luat zborul din acest înfloritor oraș [Moscopole]” (Papahagi 1909: 10; vezi și nota 6 de la p. 11).

Menționăm faptul că toți termenii latinești aici în discuție apar și în româna nord-dunăreană, adică în dacoromână – *vergură* (*vărgură*), vb. *ura*, *păcătos* (*păcat*), *împărat* –, constatare edificatoare pentru vechile concordanțe dintre română și albaneză întemeiate pe elementul latin.

La mai puțin de patru decenii de la inscripția din 1731 datorată ieromonahului Nectarie Târpu apare prima lucrare tipărită, în care aromâna e prezentă, alături de albaneză, cu un corpus de cuvinte mult mai amplu. Este vorba de cunoscuta scriere publicată la Veneția în anul 1770 și datorată lui Theodor Anastasie Cavallioti, *Πρωτοπειρία* [Prima învățătură], o carte de citire pentru clasele elementare, redactată în grecește, care este însoțită de un vocabular de 1770 de cuvinte, unde termenii grecești sunt traduși în aromână și albaneză.

Lucrarea lui Cavallioti, din care nu se cunoaște în prezent niciun exemplar, ne-a fost transmisă prin reeditări ulterioare, dintre care cea mai veche o datorăm lui Johann Thunmann. Învățul german (de origine suedeză) a reeditat în 1774 vocabularul trilingv al lui Cavallioti, incluzându-l în opera sa, *Über die Geschichte und Sprache der Albaner und der Wlachen* (Leipzig, 1774)². În lucrarea lui Thunmann vocabularul propriu-zis ocupă 58 de pagini (p. 181–238), restul cărții (p. 171–180, 239–366; în total, 138 p.) reprezentând un amplu studiu despre istoria și limba românilor și a albanezilor, primul de acest fel în literatura de specialitate.

Este locul să amintim aici că exemplarul din *Πρωτοπειρία* care a ajuns în posesia lui Johann Thunmann îi fusese oferit acestuia de un tânăr aromân, originar din Moscopole, Constantin Hagi Cegani, care studiasse în universități străine și pe care învățul german îl prezintă în mod elogios: „Domnul Constantin Hagi Cegani din Moscopole m-a onorat cu această carte rară: [el este] un om cu multe cunoștințe, mai ales în filozofie și matematică, cu o gândire luminoasă [strălucită] și demn de o soartă mai fericită. După ce, în trei ani, s-a aflat de două ori la această universitate, a vizitat Leiden și Cambridge, a fost în Franța și Italia, se întoarce acum în patria sa, pentru ca prin știința dobândită să fie de folos compatrioților săi. Dincolo de asta, dl Cegani mi-a oferit multe informații despre aromâni și albanezi, precum numele, răspândirea, numărul, limba lor etc.” (Thunmann 1774: 179–180, notă).

De la Johann Thunmann avem primele date despre *Πρωτοπειρία* și autorul ei: „Cartea în care apare această listă de cuvinte s-a tipărit la Veneția în 1770 la Antoni Bortoli. Autorul ei este dl Theodor Cavallioti, protopop sau cel mai distins predicator în Moscopole, Macedonia. El este un om învățat, cel mai învățat în poporul său; a studiat cu folos limbile, filozofia și matematica. [...] Înțelege și vorbește greaca, aromâna și albaneza ca limbi materne. S-a născut în Moscopole și are acum aproximativ 46 de ani. Umanioarele [științele umaniste] le-a studiat în orașul natal [...], filozofia și matematica în Iannina [...]. A scris despre aproape toate științele filozofice, dar nu s-a tipărit nimic” (Thunmann 1774: 177–178 și nota g de la p. 178).

² Lucrarea lui Johann Thunmann a apărut în volumul *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Erster Theil, Leipzig, 1774, p. 169–366.

Reeditând vocabularul trilingv al lui Th. Cavallioti, Johann Thunmann a adăugat o foarte importantă coloană cu termenii traduși în latină, care, pe de o parte, pune cu pregnanță în evidență originea romană a aromânei și, pe de altă parte, oferă posibilitatea comparației cu albaneza, pe baza elementului latin. În ceea ce privește elementul latin, este revelator faptul că, din cele 1170 de cuvinte cuprinse în vocabular, peste 650 sunt, în aromână, de origine latină, ceea ce înseamnă un procentaj de peste 50% (aproximativ 56%). Thunmann însuși a făcut acest calcul pe baza vocabularului lui Cavallioti: în limba românilor de la sud de Dunăre, 50% din cuvinte sunt latinești: „die Hälfte derselben [Sprache] (ich habe nachgezählt) ist Lateinisch” (Thunmann 1774: 339). Este interesant de semnalat faptul că un procentaj aproape identic înregistrează cuvintele de origine latină din aromână în *Lexiconul în patru limbi (Δεξικόν Τετραγλωσσον)* al lui Daniil Moscopoleanul, tipărit la Veneția în 1794: din cele 1072 de cuvinte aromânești, 586 sunt de origine latină, adică aproximativ 55 % (cf. Brâncuș 1992: 40).

Dintre cuvintele de origine latină pentru care Johann Thunmann dă corespondenți în aromână și albaneză, menționăm:

(8) ar. *săm̃tu*, alb. *shent* [*i shënjtë, i shentjë*] (< lat. *sanctus*) (cf. Vătășescu 1997: 470); dr. *sânt*.

(36) ar. *răđă*, alb. *reze* [*rreze*] (< lat. **radia* [= *radius*]) (cf. Çabej II: 93; lipsește la Vătășescu 1997); dr. *rază*.

(46) ar. *cal*, alb. *kalë, kali* (< lat. *caballus*; la Thunmam, s.v. *equus*) (cf. Vătășescu 1997: 199); dr. *cal*.

(60) ar. *nepótu*, alb. *nip* (< lat. *nepos, -tis*; la Thunmam, s.v. *consobrinus*) (cf. Vătășescu 1997: 106); dr. *nepot*.

(63) ar. *púlpă*, alb. *pulpë* (< lat. *pulpa*; la Thunmam, s.v. *sura*) (cf. Vătășescu 1997: 37); dr. *pulpă*.

(72) ar. *númeru*, alb. *numur* [*numër*] (< lat. *numerus*) (cf. Çabej I: 384, Vătășescu 1997: 229); dr. *număr*.

(81) ar. *máscuru*, alb. *mashkull* (< lat. *masculus*; la Thunmam, s.v. *mas*) (cf. Vătășescu 1997: 19); dr. *mascur*.

(106) ar. *fúndu*, alb. *fund* (< lat. *fundus*; la Thunmam, s.v. *profunditas*) (cf. Vătășescu 1997: 149, 226, 271); dr. *fund*.

(169) ar. *sănătos*, alb. *shëndoshë* (< lat. *sanitosus*; la Thunmam, s.v. *sanus*) (cf. Vătășescu 1997: 70); dr. *sănătos*.

Este remarcabil faptul că toți termenii menționați se regăsesc în dacoromână, cei mai mulți dintre ei întâlnindu-se și în celelalte dialecte românești: *cal*, *fund*, *nepot*, *număr* (în meglenoromână și istroromână), *mascur*, *săm(t)* și *sănătos* (în meglenoromână), *pupă* [= *pulpă*] (în istroromână).

Dintre cuvintele comune cu albaneza, pe care româna le-a moștenit din substratul autohton, menționăm:

(9) dr. *ghimpe*, alb. *gjep* [*gjemb*], păstrat numai în dacoromână; ar. *skinu* (< lat. *spinus*) (cf. Brâncuș 1983: 78–79).

(109) ar. *bag* (probabil autohton); cf. alb. *vë*, gr. *βάζω*.

(298) ar. *bănețu* 'a trăi', alb. *banoj* (în aromână, probabil împrumut din albaneză).

(520) ar. *mațăre*, alb. *modhul* (Brâncuș 1983: 93–94).

(521) ar. *grumațu*, alb. *gurmaz* (Brâncuș 1983: 84–85).

ar. *gușă*, alb. *gushë* (Brâncuș 1983: 84–85).

Pentru albaneză, Thunmann dă *kiafă* [qafë], cu corespondent în dr. *ceafă*.

(522) ar. *groapă*, alb. *gropë* (Brâncuș 1983: 47–48).

(546) ar. *baltă*, alb. *baltë* (Brâncuș 1983: 35–37).

(707) ar. *năpărtică* 'viperă', alb. *nepërkë* (Brâncuș 1983: 104–105).

(797) ar. *bască* 'lână tunsă de pe o oaie', alb. *bashkë* (Brâncuș 1983: 40–41).

(994) ar. *țalpă* 'urdoare', alb. *gjalpë* 'unt' (cf. Saramandu 1987: 126 ș.u.).

Ca și în cazul cuvintelor moștenite din latină, constatăm, și în cazul termenilor proveniți din substrat, că se întâlnesc fie în toate dialectele (*baltă*, *groapă*, *gușă*) fie în unele dintre ele: în dacoromână, aromână și meglenoromână (*bască*, *mazăre*, *năpărcă*) sau în dacoromână și aromână (*grumaz*). Doi termeni apar numai în dacoromână (*ceafă* și *ghimpe*), iar unul numai în aromână (*țalpă*).

Am insistat asupra lucrării lui Johann Thunmann din mai multe motive. Mai întâi, remarcăm faptul că, prin ea, intră în circuitul științific occidental cel mai important dintre dialectele românești sud-dunărene, aromâna, despre care autorul afirmă că „după cunoștința mea, înainte de vocabularul pe care vi-l prezint [al lui Th. Cavallioti], nu se știa nimic” (Thunmann 1774: 177). Aromânii, pe care Johann Thunmann îi numește *Thracische Wlachen*, vorbesc aceeași limbă cu frații lor din nordul Dunării (*Dacische Wlachen*) (cf. Thunmann 1774: 176, nota): „Sie reden eben dieselbe Sprache, als ihre Brüder diesseits der Donau” (Thunmann 1774: 174). Dincolo de importanța pe care o prezintă pentru studiul limbii române și pentru romanistică în general, lucrarea lui Johann Thunmann stă la baza studiilor ulterioare privind substratul, concordanțele lingvistice balcanice, elementul latin comun românei și albanezei etc. Johann Thunmann formulează pentru prima dată *teoria continuității*, atât a românilor cât și a albanezilor în teritoriile pe care le locuiesc, punct de vedere care s-a impus. S-a impus, de asemenea, teoria substratului, întemeiată pe comparația românei cu albaneza, la studiul concordanțelor lingvistice balcanice adăugându-se ulterior bulgara (Kopitar 1829) și greaca (Miklosich 1861).

Franz Miklosich a prezentat, cel dintâi, cele mai multe din aceste concordanțe, dintre care amintim: (1) prezența vocalei de timbru *ă* în albaneză, română și bulgară; (2) articolul hotărât enclitic (postpus) în albaneză, română și bulgară; (3) lipsa infinitivului în albaneză, bulgară și greacă și înlocuirea lui cu conjunctivul (în română, parțial); (4) confuzia genitivului cu dativul în albaneză, română, bulgară și greacă; (5) formarea timpului viitor cu auxiliarul *a vrea* în română, greacă, bulgară și albaneză (dialectul tosc); (6) formarea numeralului cardinal de la 11 la 19 după tipul *unus super decem* în albaneză, română și bulgară.

La aceste concordanțe se adaugă unele particularități comune românei și albanezei, dintre care amintim rotacismul (în dialectul tosc al albanezei și dialectul în română).

Un alt învățat aromân care provine din mediul cultural moscopolean al epocii – sfârșitul secolului al XVIII-lea – este Daniil Moscopoleanul (numele complet: Daniil Mihali Hagi Moscopoleanul), autorul unei cărți de lectură, cu conținut religios, scrisă în grecește, *Εισαγωγική διδασκαλία* [Învățătură introductoare], tipărită la Veneția în anul 1794, care are, la sfârșit, un manual de conversație în greacă, aromână, bulgară și albaneză (*Λεξικὸν Τετραγλωσσον*)³. Este interesant de reținut faptul că aromâna nu e numită *Βλάχικα*, așa cum apare la Cavallioti. Daniil precizează chiar în titlul lucrării sale că traduce textul grecesc *ἐν Μοισία Βλάχικῆς*, adică în „româna din Moesia”, ceea ce sugerează unitatea lingvistică dintre aromână și dacoromână, care reprezintă o singură limbă. Ca și în cazul lucrării lui Cavallioti, reeditată ulterior, a fost republicată și opera lui Daniil, de către englezul William Martin Leake, în *Researches in Greece* (Londra, 1814), de Franz Miklosich, în *Rumunische Untersuchungen*, vol. I, 2 (Viena, 1882) și de Per. Papahagi, în *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea* (București, 1909)⁴.

Importanța lucrării lui Daniil Moscopoleanul a fost subliniată, printre alții, de Th. Capidan: „Însemnătatea lucrării lui Daniil pentru cunoașterea nu numai a dialectului aromân, dar și a celorlalte limbi balcanice, albaneza și bulgara, este foarte mare. Nicăieri în literatura dialectală aromână nu întâlnim o construcție a frazei atât de liberă ca în cartea lui Daniil. În calitate de aromân, care cunoștea bine dialectul, el scria neinfluențat de celelalte limbi” (Capidan 1932: 53). Grigore Brâncuș a studiat *Lexiconul* lui Daniil Moscopoleanul, considerându-l „unul dintre cele mai vechi și mai importante monumente de limbă română din sudul Dunării” (Brâncuș 1992: 43). Analizând structura etimologică a lexicului aromânesc, Grigore Brâncuș constată că, din cele 1072 de unități lexicale care apar în *Lexicon*, 586 (adică aproximativ 55 %) sunt de origine latină. Procentajul e aproape identic cu cel pe care l-am constatat la Th. Cavallioti (56%; vezi *supra*, p. 131).

Amintim aici și cea de a treia lucrare datorată unui autor provenind din mediul cultural moscopolean din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Este vorba de Constantin Ucuta, autorul lucrării *Νέα Παιδαγωγία* [Noua pedagogie], cu subtitlul (în original, în greacă) „abecedar lesnicios pentru a-i învăța pe copii carte romano-vlahă în uzul curent al romano-vlahilor”, lucrare tipărită în 1797 la Viena, în imprimeria marchizilor Pului, de origine aromână (cf. Capidan 1932: 61). C. Ucuta a scris abecedarul cu scopul declarat de a-i instrui pe copiii aromânilor în idiomul matern: „Primește lumina aceasta puțină, spre folosul copiilor noștri, că de mult îți era dor să vezi acest început în neamul nostru, pentru ca în mod lesnicios să înțeleagă copiii noștri ceea ce cu multă pierdere de vreme și cu multă osteneală pricep în altă limbă” (cf. Papahagi 1909: 65; Capidan 1932: 61). Este interesant să

³ Lucrarea a avut și o a doua ediție, în 1802.

⁴ Scrierea lui Daniil, folosită ca ghid de conversație, a cunoscut și unele reeditări parțiale în secolul al XIX-lea, de exemplu numai a textului grecesc și bulgăresc (cf. Capidan 1932: 54).

observăm că Ucuta nu-i mai numește pe aromâni *vlahi* (iar idiomul vorbit de ei, *vláhica*, așa cum apare la Cavallioti) sau *vlahi din Moesia* (cum apare la Daniil), ci *romano-vlahi*, denumire prin care, pentru prima oară, se evidențiază clar romanitatea lor. La data scrierii lucrării, C. Ucuta era hartofilax și protopop în Posen (Prusia Orientală) și este de presupus că se informase, din medii intelectuale din Austro-Ungaria (Ucuta își tipărea lucrarea la Viena, unde exista o colonie aromânească) sau prin contactul direct cu vorbitori de limbă română, de unitatea de origine și de vorbire a românilor nord- și sud-dunăreni⁵. La scurtă vreme după Ucuta, Gheorghe Constantin Roja publica la Pesta, în 1808, în limba germană, un studiu despre istoria aromânilor, pe care îi numește *români* (germ. *Romanier*)⁶.

În secolul al XIX-lea, acumularea rapidă a cunoștințelor despre istoria celor două popoare, român și albanez, ca și despre limbile lor a avut, printre altele, ca efect apariția în România a primelor studii privind raporturile româno-albaneze. Aceste studii au o tradiție de peste un secol și jumătate, începând cu cel datorat lui B. P. Hasdeu, din 1860, semnificativ intitulat *Perit-au dacii?*⁷, și cu alte numeroase studii ale aceluiași autor, dintre care amintim *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice* (1891–1892)⁸ sau *Cine sunt albanezii?* (1901)⁹. Cercetările au continuat prin contribuțiile a numeroși lingviști și istorici, între care Ovid Densusianu, Pericle Papahagi, Sextil Pușcariu, Th. Capidan, Al. Philippide, I.-A. Candrea, Al. Rosetti, I. I. Russu, H. Mihăescu, Gr. Brâncuș, C. Poghiric, N. Saramandu, Cătălina Vătășescu. În zilele noastre, specialistul recunoscut este Grigore Brâncuș, care, de-a lungul a peste trei decenii, a publicat cele mai importante contribuții privind concordanțele dintre limbile română și albaneză, începând cu cunoscuta lucrare de sinteză, *Vocabularul autohton al limbii române* (1983) și continuând cu numeroase alte lucrări (articole, volume), dintre care menționăm *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române* (1995), *Concordanțe lingvistice româno-albaneze* (1999), *Studii de istorie a limbii române*, I–II (2007, 2008). Remarcăm faptul că, în studiile sale, Grigore Brâncuș a urmărit concordanțele româno-albaneze în toate domeniile limbii: vocabular, fonetică, morfologie, sintaxă, frazeologie. În acest sens, Grigore Brâncuș continuă nemijlocit

⁵ Th. Capidan consideră că e posibil ca Ucuta să fi avut cunoștință de lucrarea lui Johann Thunmann: „Probabil, însă, că dânsul nu va fi ignorat opera istorică a lui Thunmann, în care pentru întâia dată se vorbește despre romanitatea aromânilor. Aceasta se pare că rezultă din faptul că Ucuta nu mai numește pe aromâni «Vlahi din Misia», ci «Romano-Vlahi». Acest nou nume apare, după cum am văzut, chiar pe copertă: copiii «Romano-Vlahilor» să învețe «carte romano-vlahă»” (Capidan 1932: 61–63).

⁶ Gheorghe Constantin Roja, *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen* [Cercetări despre românii sau așa-numiții vlahi care locuiesc dincolo de Dunăre], Pesta, 1808.

⁷ B. P. Hasdeu, *Perit-au dacii?*, în „Foaie de istorie și literatură”, Iași, 1860, nr. II–V (aprilie–iulie).

⁸ Idem, *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XIV, 1891–1892, p. 225–261.

⁹ Idem, *Cine sunt albanezii?*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XXIII, 1901, p. 103–113.

direcția de cercetare inaugurată de ilustrul său predecesor, B. P. Hasdeu, care în *Cine sunt albanezii?* (1901) afirma: „Identitatea lexică albanezo-română e secundară, după mine, în comparațiune cu identitatea cea gramaticală. Caracteristice mai ales sunt întâlnirile între români și albanezi nu prin vocabular, ci prin particularitățile fonetice, morfologice și sintactice, care nici într-o ipoteză nu se pot împrumuta de la străini, nu se pot altoi în cursul timpului, ci datează de la însăși obârșia lumii” (Hasdeu 1901; citat după B. P. Hasdeu, *Studii de lingvistică și filologie*, II, București, Editura Minerva, 1988, p. 470). „Numai printr-o comunitate de origine și printr-o intimă conlocuire, totodată, se poate explica natura cea organică primordială a legăturilor între limbile română și albaneză” (*ibidem*, p. 469).

Ne permitem să încheiem, în același spirit, cu citate din doi autori cu cea mai mare autoritate în Albania și în România în domeniul studiilor lingvistice româno-albaneze, Eqrem Çabej și Grigore Brâncuș. „Orice cercetare cu privire la o perioadă mai veche a limbii albaneze duce cu necesitate la raportarea cu celelalte limbi balcanice. Dintre acestea, primul loc îl ocupă, fără îndoială, limba română. Albaneza și româna au legături strânse în domeniul foneticii, al morfologiei, al vocabularului, al formării cuvintelor, al sintaxei și frazeologiei, al zicalelor și al locuțiunilor proverbiale, încât – fără a lăsa neobservate deosebirile – adesea ai impresia că este vorba de unul și același spirit al limbii, manifestat sub două forme” (Çabej 1959: 531). „Intenția noastră a fost să punem în lumină [...] «miracolul» înrudirii originare a celor două limbi și implicit, străvechea afinitate spirituală a popoarelor român și albanez” (Brâncuș 1999: 7).

BIBLIOGRAFIE

- Brâncuș 1967 – Gr. Brâncuș, *Elemente lexicale autohtone în dialectul aromân*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XVIII, 1967, nr. 5, p. 491–505; republicat în vol. *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, București, Institutul Român de Tracologie, 1995, p. 51–66.
- Brâncuș 1982 – Gr. Brâncuș, *Observații asupra structurii vocabularului aromân în Dicționarul lui Daniil Moscopoleanul*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XLIII, 1992, nr. 1, p. 39–43; republicat în vol. *Studii de istorie a limbii române*, [I], București, Editura Academiei Române, 2007, p. 99–103.
- Brâncuș 1983 – Gr. Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Brâncuș 2003–2004 – Gr. Brâncuș, *Evoluția lexicului latin în aromână*, în „Fonetica și dialectologie”, XXII–XXIII, p. 37–45; republicat în vol. *Studii de istorie a limbii române*, [I], București, Editura Academiei Române, 2007, p. 91–98.
- Brâncuș 2009 – Gr. Brâncuș, *Raporturi lingvistice aromâno-albaneze*, în vol. „Lucrările celui de al doilea Simpozion Internațional de Lingvistică”, București, Editura Universității, p. 11–20.
- Brâncuș 2012 – Gr. Brâncuș, *Atlasul dialectal al limbii albaneze. Elemente comune cu româna*, în „Fonetica și dialectologie”, XXXI, p. 5–19.
- Çabej 1959 – Eqrem Çabej, *Unele probleme ale istoriei limbii albaneze*, în „Studii și cercetări lingvistice”, X, nr. 4, p. 527–560.

- Çabej 1976 – Eqrem Çabej, *Zur aromunischen Wortforschung*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXVII, nr. 1.
- Çabej I, II – Eqrem Çabej, *Studime gjuhësore*, I, II, Prishtinë, Rilindja, 1976.
- Capidan 1922 – Th. Capidan, *Raporturile albano-române*, Cluj, Editura „Institutului de Arte Grafice «Ardealul»”, (extras din „Dacoromania”, II).
- Capidan 1931 – Th. Capidan, *Fărșeroji. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, București, Cartea Românească (extra din „Dacoromania”, V).
- Capidan 1932 – Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, Imprimeria Națională.
- Drimba 1955 – V. Drimba, *Asupra unui text aromân din anul 1731*, în „Studii și cercetări lingvistice”, VI, nr. 3–4, p. 341–345.
- Hetzer 1981 – Armin Hetzer (ed.), *Das dreisprachige Wörterverzeichnis von Theodoros Anastasiu Kavalliotis*, Hamburg, Helmut Buske Verlag.
- Kopitar 1829 – B. Kopitar, *Albanische, walachische und bulgarische Sprache*, în „Wiener Jahrbücher der Literatur”, vol. 46, p. 59–106.
- Lafe & Lafe 2010 – Emil Lafe, Gene Lafe, *I rapporti linguistici rumeno-albanesi nella visione di Grigore Brâncuș*, în vol. *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, Editura Universității, București, p. 115–120.
- Lloshi 2000 – Xhervat Lloshi, *Albanian Dictionaries and D. Moskopolitis „Lexicon Tetraglosson”*, în Christos Tzitzoulis, Charalambos Symeonidis (eds.), *Βαλκανική Γλωσσολογία. Συγχρονία και Διαχρονία. Balkanlinguistik. Synchronie und Diachronie*, Thessaloniki, p. 151–157.
- Mihăescu 1993 – H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, Editura Academiei Române.
- Miklosich 1861 – Franz Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Viena.
- Papahagi 1909 – Per. Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”.
- Peyfuss 1974 – Max Demeter Peyfuss, *Die aromunische Frage*, Wien/Köln/Graz, Herman Böhlau Nachf.
- Peyfuss 1989 – Max Demeter Peyfuss, *Die Druckerei von Moschopolis, 1731–1769*, Wien/Köln, Böhlau, Verlag.
- Poghirc 1969 – C. Poghiric, *Influența autohtonă*, în *Istoria limbii române*, II, București, Editura Academiei, p. 313–365.
- Russu 1981 – I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Saramandu 1972 – Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, București, Editura Academiei.
- Saramandu 1987 – Nicolae Saramandu, *Concordanțe etimologice și lexicale româno-albaneze*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXVIII, nr. 2, p. 126–141.
- Saramandu 1991 – Nicolae Saramandu, *Probleme ale studierii substratului aromânei*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XLII, nr. 3–4, p. 119–123.
- Saramandu 1996 – Nicolae Saramandu, *Romano-balcanica. Flexiunea de gen a numeralului trei în aromână*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XLVII, nr. 1–6, p. 207–215.
- Saramandu 1998 – Nicolae Saramandu, *Les rapports entre le thraco-dace et les anciennes langues européennes (sur les données de l'Atlas Linguarum Europae)*, în *The Thracian World at the Crossroads of Civilizations*, vol. II, București, p. 673–678.
- Saramandu 2010 – Nicolae Saramandu, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, în vol. *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, București, Editura Universității, p. 203–208.

- Thunmann 1774 – Johann Thunmann, *Über die Geschichte und Sprache der Albaner und der Wlachen*, în vol. *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, 1. Theil, Leipzig, p. 169–366.
- Vătășescu 1997 – Cătălina Vătășescu, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, București.

**LE „MOMENT MOSCOPOLE” DANS L’HISTOIRE
DES RAPPORTS LINGUISTIQUES ENTRE LE ROUMAIN
ET L’ALBANAIS**

RÉSUMÉ

Dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle, la ville de Moscopole a joué un rôle majeur dans l’histoire culturelle des Balkans. Par leurs livres imprimés en plusieurs langues, les écrivains d’origine aroumaine Th. A. Cavallioti, Daniil et Constantin Ucuta ont beaucoup contribué au progrès de l’enseignement dans les langues nationales de la Péninsule Balkanique.